

Melius „Igaz Szent Irasbol kiszedettet ének” c. műve 2. kiadásának variáns ajánlólevele-SZABÓ Károly még csak az 1570. évi kiadását ismerte Melius e művének s a kolozsvár unitárius kollégiumban őrzött példányát a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában levő példánnyal azonos kiadásúnak tekintette.¹ KANYARÓ Ferenc vette észre, hogy e műnek kolozsvári példánya az 1570. évitől eltérő kiadás, megállapítván róla, hogy nyomtatási helye szintén Debrecen, hiányzik azonban címlapjáról a kiadás éve s végéről a kolofonnal együtt a nyomdász neve, valamint a nyomtatás helye. Egyébként KANYARÓ szerint e második kiadás alak, kiállítás és levélszám tekintetében a korábbi kiadással egyezik.² KANYARÓ e megállapítását azután magáévá tette a régi magyarországi nyomtatványokat rendszerező legújabb kézikönyv is, s e második kiadást már külön kiadványként vette fel.³

Érdekes, KANYARÓ nem vette észre, hogy az általa megállapított eltéréseken felül van e mű második kiadásának az elsővel szemben egyéb jellegzetessége is, nevezetesen, hogy a MÁGOCSI Gáspárhoz és feleségéhez, MASSAI Euláliához (tehát nem egyedül MÁGOCSIHOZ)⁴ intézett ajánlólevelél végét MELIUS egy rövidebb szöveggel megtoldotta. Annál érdekesebb e körülmény, hogy KANYARÓ a Kolozsvárott található 2. kiadás ajánlólevelét már korábban teljes egészében kiadta⁵ s később sem jött rá a két kiadás ajánlólevelei közt rejtőző különbségre, ami onnan származott, hogy a szövegeket nem hasonlította össze. Ha most a második kiadás előszavát egybevetjük az elsőével, amit viszont SZILÁDY Áron adott ki,⁶ akkor megállapíthatjuk, hogy MELIUS a második kiadás előszavának legvégén a közös szöveg: „a megért búzát ne hagyjátok felgyújtani” zárómondatához a következő szöveget kapcsolta: „Téged is én szerelmes Atyámfia, Istenbe test szerint és vér szerint való Atyámfia, Tengüldi Barnamizza János kérek, uramat ő Nagy. Török Ferenczet is incesd, hogy Isten te kegy. az hadnagyságban megálgya, hogy az Antichristus hiti meg ne sanaretsa. Isten álgya meg ti nagyságtokat. Debrec. 7. die Aprilis A. N. D. 1570.” Az ezt követő szöveg: „A ty nag'sag'toknak szegen Aruiaia, A Iesus Christus szolgálgya az Horhi ihaz Melius Péter”, már nagyjából azonos az első kiadás ajánlása végének befejező mondatával.

¹ RMK I. 78.

² KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei*. Magy. Könyvszle. 1906. 302. 1.

³ Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600. Bp. 1971. 312. sz. nyomtatvány.

⁴ Mint GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 154.) s utána az új magyar könyvészeti kézikönyv is állítja. A 2. kiadás ajánlólevele változatlanul „A Nagyságos MAGOCZI Gáspárnak, Torna Vármegye Ispánnyanak és a Nagyságos MASSAI Euláliának, az Anya Szentegyháznak hú és igaz Dajkáinak” van lszentelve.

⁵ KANYARÓ Ferenc: *Unitárius vértanúk Eger vidékén*. Keresztény Magvető. 1896. 10—12. 1.

⁶ *Régi Magyar Költők Tára*. VI. köt. Bp. 1912. 130—133. 1.

A betoldás nagyjelentőségű. Már eddig is számos jelét ismertük annak, hogy MELIUS nemesi származású volt, de közelebbi konkrét adattal nem rendelkezünk arra nézve, hogy milyen nemesi családokkal volt rokoni kapcsolata. Most megtudjuk, hogy TENGÖLDI BORNEMISZA János vérékonya volt. Nevezett származási neve, Tengőd Tolna és Somogy megye határán fekvő községre utal, mely MELIUS szülőfalujának, HORHINAK a közelében volt. Kiemelkedő nemesi családból származott, de a török hódítása következtében, akár MELIUS családja is, birtokát elvesztette s kénytelen volt kardjából élni. Hadi szolgálatba állott s a törökkel vívott harcokban magát kitüntetve 1570-re ENYINGI TÖRÖK Ferenc országos főkapitánynak, MELIUS pártfogójának a helyettese lett s mint ilyen legfényesebb győzelmét az 1570 őszi vívott alsóörsi csatában aratta.⁷ Nem ismerjük, hogy Meliusnak milyen fokú vérékonya lehetett TENGÖLDI BORNEMISZA János, csak gyanítható, hogy az atyafiság esetleg anyai ágról való volt. Bármiként álljon is a dolog, kétségtelen, hogy az országos főkapitány helyettesével való vérékonyság MELIUS előkelő nemesi származására mutat.

Hogy a második kiadás éléről hiányzik a megjelenési év, végéről pedig a nyomtatás helye és a nyomtató neve, erre nézve bizvást elfogadható VARJAS Béla megállapítása, hogy a debreceni nyomdász, KOMLÓS András 1571–1573 között BÁTHORI István fejedelem cenzúra-rendelete miatt nem látta el impresszummal nyomtatványait.⁸ MELIUS művének 2. kiadása is ez időköznek az ő haláláig (1572. dec. 15.) terjedő részében jelenhetett meg. MELIUS TENGÖLDI BORNEMISZA Jánoshoz intézett kérésének beiktatását pedig az magyarázza meg, hogy földesurát és patrónusát, ENYINGI TÖRÖK Ferencet az unitarizmusoz való pártolástól féltette s rokonának ahhoz fűződő szoros kapcsolatát kívánta igénybe venni amannak a református egyházban való megtartása végett.

KATHONA GÉZA

Az Ördög Házasságáról való Fabula forrása. Folyóiratunkban szóltam HERMÁNYI DIENES József Talmud-kompendiumának arról a példányáról, amely az Országos Rabbiképző Intézet kéziratárában található.¹ Az utolsó levélre idegen kéz beírta a címben szereplő fabulát. Az ördögnek az Istentelenséggel kötött házasságából hat leánya és egy fia származik. A Házugságot a mesteremberekhez adja feleségül; a Kérkedést a nemesekhez; a Fösvénységet a kereskedőkhöz; az Irigységet a papokhoz, koldusokhoz, tabulistákhoz; a Kétszínűséget a teológusokhoz. A Kevélységet az asszonyok hódítják meg. A fiút, a Tisztátlanságot, az apa magánál tartja.

Forrására vonatkozóan az olvasóktól vártam segítséget. Most magam akadtam nyomára. Rávezetett egy gazdag exemplum-index.²

Jacques de VITRY (XIII. sz.) prédikációjában fordul elő legkorábban.³ Itt az ördögnek kilenc lánya van. A Hivatalvásárt a papsághoz adja férjhez; a Képmutatást a szerzetesekhez és hamis hitűekhez; a Fosztogatást a katonákhoz; az Uzsoráskodást a polgárok-

⁷ TAKÁTS Sándor: *A török hódoltság korából*. Bp. 1928. 359–364. l.

⁸ Bibliotheca Hungarica Antiqua 5. HELTAI Gáspár: *Cancionale*. Kolozsvár 1574. VARJAS Béla kísérő tanulmánya 21. l.

¹ *Magyar Könyvszle.* 1966. 347–349. l. Előzményeit l. DÁN Róbert: *Az OSzK Évkönyve*. 1963/64. Bp. 1966. 235–240. l.

² TUBACH, F. C.: *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. (FFC. No. 204.) Helsinki 1969. 116. l. 1452. sz. 130. l. 1589. sz.

³ *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jaques de Vitry*. Ed. Th. F. CRANE. London 1890. 101–102. l. CCXLIV. sz.

hoz; a Tisztességtelenséget a kereskedőkhöz; a Szentségtörést a földbérlelőkhöz; a Csalást a kézművesekhez; a gazdag és szükségtelen Öltözködést az asszonyok kaparintják meg. A kilencedik, a Fajtalanság, mindenkié lehet.

Eredeti szövege így hangzik:

„Ornatus meretricis non pertinet ad matrimonii honestatem sed incitat ad luxuriam, que etiam sine exteriori aminiculo omne genus hominum valde infestat. Teste enim Jeronimo: 'Libido ferreas mentes domat.' Unde dici solet quod diabolus novem filias genuit ex uxore turpissima et concupiscentia, que nigra est velut carbo extinctus per pravorum desideriorum adustionem; fetidam per infamiam; turgentes habens oculos per superbiam; nasum longum et distortum per machinationes et adinventiones in peccatis; aures magnas et patulas per curiositatem; libenter audiens non solum rumores vanitatis sed verba iniquitatis et detractiois; manus admixtas per rapacitatem et avaricie tenacitatem; labia hiantia et os fetidum per immundam vel iniquam loquacitatem; pedes discretos, id est, affectus incompressos; mamillas magnas, tumidas, prurientes, scabiosas ex quarum una propinat catulis suis venenum concupiscentie carnalis, ex alia ventum mundane vanitatis. Ex hiis autem filiabus octo maritavit totidem generibus hominum, symoniam prelati et clericis; ypocrisim monachis et falsis religiosis; rapinam militibus; usuram burgensibus; dolum mercatoribus; sacrilegum agricolis, qui decimas Deo sacratas auferunt ecclesiarum ministris; fictum servitium operariis; superbiam et superfluum habitum mulieribus. Nonam autem, id est luxuriam, nulli voluit maritari, sed tanquam meretrix improba omnibus generibus hominum se prostituit, omnibus commiscens, nulli generi hominum parcens. In fetore enim unguentorum ejus currunt homines incauti ad ipsius prostibulum, tanquam aves ad laqueum, mures ad caseum, pisces ad hamum, difficile autem est manus ejus evadere postquam semel arripuerit hominem . . .”

Ebből rövidítette szerzőnk a maga fabuláját és adaptálta korához. ODO DE CERITONA példázata erősen elüt.⁴ CRANE további két párhuzamot idéz jegyzeteiben.⁵

SCHIEBER SÁNDOR

Az ördög lányainak házasságáról szóló fabulához. A *Magyar Könyvszemle* 1966. évf. 347–349. lapjain HERMÁNYI DIENES József Talmud-kompendiumának az Országos Rabbiképző Intézet kéziratárában levő példányából SCHIEBER Sándor kiadta az ördög hat lányának és egy fiának házasságáról szóló mesét, mint „előttünk ismeretlen példázatot”. Újabban A Magyar Könyvszemle jelen számában pedig közli Jacques de VITRY (XIII. század) egyik prédikációjából a példázatnak latin nyelvű szövegét mint a HERMÁNYI-féle kézirat fabulájának forrását.

A fabula magyarországi változatai jóval korábban felbukkannak irodalmunkban a XVIII. század második felénél, amikor is azt ismeretlen feljegyzője a HERMÁNYI-féle kézirat utolsó leveleire beírhatta. Egy variánsa olvasható a *Rimay—Madách-kódex* (1629—1638) egyik tractátusában,¹ mely a paráznaságról szól, melyet MADÁCH Gáspár fordított minden bizonnyal cseh nyelvből.

Ebben a variánsban az ördögnek 15 (ha a párosával említettekét külön-külön számítjuk: 17) lánya van. A kézirat 162. lapján a szöveg így következik: „az paraznasagh Eordoghnek serelmes es kedwes leania. Az mint egj idoben az Ordogh megh hazasodot, az eő gondolatiaban haniuán vettuén, mikeppen lehetne modgia, hogi az eő Orszagat felepit-

⁴ HERVIEUX, L.: *Les Fabulistes Latins*. IV. Paris 1896. 325. l. 153. sz.

⁵ I. m. 235—236. l.

¹ OSzK quart. hung. 3246. 141—169. Kiad. RADVÁNSZKY Béla: *Rimay János munkái*. Bp. 1904, 326—369. l.

hetne és az ő Nemzetseget teriezhethetne, veghezte maghaban, hogi meg hazasudgiek, mondwan maghaban. Ha szok leanim lesznek es fiaim, azok enekem sok fiakot es leaniokot Nemzenek es vnokakot; azokat én ostán mind be vonsom pokolban örök vessedelmekre. Es vön maghanak feleséget, *Hamissagot*. Az swlt nekie egi Leant, kit neweznek Simonnak kereskedesse;² azt adta gonoz parazna buia papoknak. Sule más Leantis nekie, kit Newezet . . . . .³ azt adta Baratoknak; igen Nemzeö feleseghe volt ez es sok Leant Söwle nekie, az ordögh mind azokat el el adta es mindeniket io modgiaawal ki hazasitot. Adta az *Kegietlenseget* Vraknak, Nemeszeknek *gonossagot*, *Czifrasagot* Varasiaknak, *kewelisegett*: Jro deakoknak, *hazugsagot* es *Alhatatlansagot* kalmároknak es Veneknek, *hamissagot* Biraknak, *Tökeletlenseget*: prokatoroknak, *Reseghsegett* Mester Embereknek, *Sofogadtatlansagot* [!] Solgaknak, *Tudatlansagot* deakoknak, *Hitetlenseget* parasztoknak, *vzorat* es *Arroltatatast* Zidoknak etc. Egietlen egy Leanna maradot megh, kit nem akart senkinek adni, az az (ki newe) *Paraznasagh*, de mondotta legien: ez mindenekell köz, mert tudta, hogi ez által mind Egjhazi s-mind Vilaghy emberek nem lehetnek, az által legh teöbbit maghahoz vonson az örök Vessedelemre. Az mint ez eddighis megh lathatni, mindenüt tartozadik es iarkal. Söwletik mostanis, mert mind tettszik Vraknak es papoknak, mely paraznassagból Söwletnek ezek: Elmenek Vaksagha, Alhatatlansagh, gondatlansagh, hertelensegh, maghaban valo seretet, Isten megh vetés, Vilaghi seretet, ketseghe iouendö eletnek, Ragalmazás, heaban Valo Solas, bolondskodas es ejeli fertelmes parazna elet . . .”

Amint látni lehet, MADÁCH fordításában DE VITRY példázatához képest az ördög lányainak száma csaknem megkétszereződött. Mindkettőjüknél közös a Simónia, Uzsora, Paráznság, Kevélység és feltételezhetőleg a Hypocrisis; de míg DE VITRYNÉL a Superbia az asszonyoknak, MADÁCHNÁL az íródeákoknak; az Usura de Vitrynél a polgároknak, MADÁCHNÁL a zsidóknak jutott. Rokon fogalmak a Sacriligium és a Hitetlenség, mely mindkettőjüknél a parasztok felesége, továbbá a Superfluous habitus (DE VITRYNÉL ez is az asszonyoké) és a Cifraság (Madáchnál a városiak felesége). A Rapina, Dolus, Fictum servitium MADÁCHNÁL nem szerepelnek; nála a kereskedőkhöz nem a Dolust adja feleségül az ördög, hanem a Hazugságot, Állhatatlanságot. Kétségtelen, hogy annak a cseh szövegnek forrása, melyet MADÁCH Gáspár magyarra ültetett át, DE VITRY példázata nem közvetlen forrása volt.

Ugyanezt kell mondanunk a fabulának 1684-ben a *Körmendi-kódex*be bejegyzett magyar nyelvű változatáról.⁴ Itt a címfelírás a következő tájékoztatást adja: „Inventio Antiquorum Doctorum. Mesterséges találmántt olvashatunk a' Régieknél a' Szarvas, avagy Czégéres Vétkeknek eredeti felöl. Es valaki találta ugyan legelőször, de edgy átalylában nézett Christus Urunknak mondására; Holott a Sátánt mondgya minden Gonoságnak Találójának, okának lenni.”

Az *Inventio* szerint az ördög felesége itt a Hamisság. Kilenc lánya közül a Kevélységet az udvari rendnek; a Simóniát a papi rendnek; a Képmutatást a szerzeteseknek; a Ragadozást, Tolvajlást a katona rendnek, az Uzsorát a kalmároknak; a Hazugságot a mesterembereknek, a Restséget az „afféle” nemes embereknek, a Morgolódást a szolgálknak adja

² Azaz: simónia; SIMON mágnus az apostoloktól pénzen akarta megvenni a Szentlélek közlésének hatalmát. (*Ap. csel.* 8. 18–24.)

³ Egy szó helyét MADÁCH üresen hagyta. Bizonyára nem tudta elolvasni az előtte levő kéziratot. A szó valószínűleg a *hypocrisis*.

⁴ A kódexet BAXAI TEXTOR György körmendi iskolamester írta össze THABA János számára. Lelőhelye MTA kéziratára MCod. 4r. 34. 147–154. Kiad. KÁLMÁN Farkas, *Magy. Prot. Egyh. Isk. Figyelmező*. 1883. 251–253. l. DÉZSI Lajos, *Irod. tört. Közl.* 1928. 247–248. l.

feleségül. A Paráznaságot azonban nem adja senkinek, véle „közönségesen kereskedik”, „minden rendek hozzá férnek és általa az Eördögnek Vejvé lesznek”.

A megszemélyesített erkölcsi fogalmak és a házastársak között itt is vannak közösek, párhuzamok, mind DE VITRY példázatával, mind MADÁCH fordításával, mind pedig a HERMÁNYI-féle kézirat fabulájával. Közvetlen forrásról azonban nem beszélhetünk egyik magyar változattal kapcsolatban sem. Mindhárom kölcsönzött példázatot ültetett át magyarra, különböző mértékben adaptálva egy ősfabula hajtásainak motívumait.⁵

VARGA IMRE

⁵ A példázat népszerűségét mutatja, hogy latin nyelvű kivonatban megvan az 1671–1683 közt összeírt *Thököly-kóde*xben is (OSzK quart. hung. 2041. 66/b.). „Utrum diabolus sit Uxoratus? Est. Qvi elegit sibi Uxorem Iniqvitatem et eam copulavit qvae genuit Decem filias: Simoniam, Rapinam, Usuram, Perfidiam, Latrocinium, Malum Servitium, Invidiam, Superbiam et emaritavit.

Simoniam Praelatis, Rapinam Militibus, Usuram Mercatoribus, Perfidiam Castellanis, Latrocinium Huszaronibus, Malum Servitium Agricolis et eorum Aulicis, Invidiam Monachis, Mendacium Sartoribus. Luxuriam non locavit, sed eam, ut communis sit, reliqvut ei diligenter Servientibus.”